

Прахарэнка Л. В. (Мазыр, Беларусь)

**ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПЕРАКЛАДУ ПАЭМЫ “ПАЛТАВА”
А. ПУШКІНА НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ Я. КОЛАСАМ**

Выдатны беларускі пісьменнік Я. Колас вядомы нам як вялікі мастак слова, які шматгранны не толькі ў галіне тэматыкі, але і ў адносінах выкарыстання разнастайных жанраў і форм. Паэт, прэзідэнт, драматург, вучоны, публіцыст, педагог – Я. Колас хапаўся за ўсялякую магчымасць праславіць Беларусь, развіваць і ўзбагачаць культуру, паспрыяць павышэнню ўзроўню жыцця беларусаў. Нам ён добра вядомы і як перакладчык твораў вялікага рускага паэта А. Пушкіна на беларускую мову.

“Зварот да пушкінскага вопыту ў беларускай літаратуры ішоў па ўзыходзячай лініі: чым больш важкімі рабіліся яе дасягненні, тым больш цікавасці праяўляла яна да літаратурнай спадчыны вядомага рускага паэта” [3, с. 125].

Гаворачы пра асаблівасці перакладу вершаваных тэкстаў на беларускую мову, неабходна ўлічыць, што перакладчык павінен быць асобаю, якая набліжана па маштабах да перакладаемага аўтара. Вядомы афарызм, што перакладчык у прозе – раб, а перакладчык у паэзіі – сапернік, пацвярджае думку пра тое, што перакладчык саборнічае з паэтам, імкнецца перадаць адэкватна як мага больш асаблівасцей перакладаемага тэксту. Быць паэтам-перакладчыкам – гэта не толькі прафесія, але і стан душы.

Пры перакладзе метафар А. Пушкіна беларускім паэтам адбываюцца замены ў складзе і структуры моўных адзінак, якія характарызуюцца даследчыкамі як трансфармацыі. На думку А. Шыдлоўскага, яны зводзяцца да чатырох элементарных тыпаў: 1) перастаноўкі; 2) замены; 3) дабаўленні; 4) апушчэнні [7, с. 17].

Але недастаткова ўлічваць толькі фармальныя змены. Тут варта прыняць да ўвагі і характар адпаведнасці галоўнага і дапаможнага суб'ектаў метафары, ад якога залежыць вобразны змест усёй метафарычнай канструкцыі. Змяняцца пры перакладзе метафары

мога элемент, які называе тое, што параўноўваецца, тое, з чым параўноўваецца, або абодва элементы паралельна.

Аналіз перакладаў твораў А. Пушкіна на беларускую мову Я. Коласам выяўляе перш за ўсё прыклады з высокай ступенню адэкватнасці, дзе метафары А. Пушкіна перакладаюцца эквівалентнымі беларускімі словамі з тым жа самым метафарычным сэнсам. Такая суаднесенасць абумоўлівае блізкую кіраванасць вобразных асацыяцый:

Мгновенно сердце молодое

Імгненна сэрца маладое

Горит и гаснет... [4, с. 182].

Гарыць і гасне [5, с. 287].

Змеиной совести твоей [4, с. 202].

Змяінай совесцю тваёй [5, с. 305].

Побач з гэтым зафіксаваны эквівалентныя спалучэнні, у якіх ужываюцца метафары з рознымі значэннямі:

Но, вихрю мыслей предана [4, с. 219].

Ды віхрам дум закружана [5, с. 321].

И царь туда ж помчал дружины.

І цар туды дружыны рушыў.

Они, как буря, притекли [4, с. 211].

Яны, як буры, наплылі [5, с. 313].

Між тым, у наступным прыкладзе пад уплывам лексічнай адзінкі арыгінала ў беларускамоўным тэксе ўжываецца рускае слова:

И мать одна во мрак изгнанья

І адна маці ў мрак выгнання

Умчала горе с ницетой (4, с. 208).

Панесла гора з ліхатой [5, с. 311].

Рускаму слову **мрак** у беларускай мове адпавядаюць лексемы **цемра**, **змок**. Апошняя нават не змяніла б рытм перакладнога верша, але Я. Колас аддае перавагу русізму, хутчэй за ўсё таму, што выразы *мрак заточения*, *мрак изгнания* і пад. вядомыя беларускім чытачам па арыгінальных творах і ўспрымаюцца як іменна пушкінскія. У гэтым выпадку мае месца інтэрферэнцыя, якая вызначаецца “як функцыянальна не абумоўленае ўжыванне элементаў адной мовы ў іншай мове ў выніку кантакта гэтых моў” [2, с. 6].

Такую ж адпаведнасць назіраем пры перакладзе метафар з левым кампанентам **плоды** і з правымі кампанентамі з іншай семантыкай:

Плоды страстей, войны, трудов,

Плады турбот, вайны, трудоў,

Болезни, дряхлость и печали

Хірлявасць, болесці і жалі –

Передтечи смерти, приковали

Ганцы ўжо смерці – прыкавалі

Его к одру [4, с. 209].

Яго к пасцелі, і гатоў [5, с. 312].

Разыходжанні ў перакладзе гэтага ўрыўка зводзяцца толькі да асобнай другараднай дэталі: да лексемы **страсть** Я. Колас падабраў эквівалент **турбота**, лексічнае значэнне якога не стасуецца з рускім варыянтам, хаця ў беларускай літаратурнай мове існуе і лексема **страць** ‘моцнае каханне, моцная пачуццёвая цяга, захапленне’ [6, с. 629].

У мове наступнага перакладу зафіксавана замена правага элемента парадыгмы:

Плоды подавленных страстей,

Плады развагі волі злой,

Лежат погружены глубоко [4, с. 186].

Ляжаць, стаіўшыся, глыбока [5, с. 291].

Параўнанне арыгінала і перакладу ўпэўнівае ў тым, што змест метафары перададзены толькі часткова. Адсутнасць слова **страсть** вядзе да некаторых разыходжанняў. Вынікі пачуцця, захаплення, жадання, якія выражаны метафарай **плоды страстей**, аказваюцца некалькі паслабленымі, бо лексема **развагі** мае іншае семантычнае нападзенне.

Розныя метафарычныя словы пры перакладах часта аказваюцца ўзаемазамяняльнымі. Так, слова **яд** замяняецца на **атрута**:

В груди кипучий яд нося,

Атрутуту ў сэрцы несучы,

В светлице гетман заперся [4, с. 208].

Запёрся гетман на ключы [5, с. 311].

На вобразнасць фокуса метафары такая замена фактычна не адбілася, бо ў тэкстах перадаецца аднолькава вялікая разбуральная сіла пачуцця. Але некаторыя разыходжанні

ў вобразнасці абумоўлівае адсутнасць у перакладзе слова **кипучий**. Гэты прыметнік мае ўласнае, старажытнаруускае паходжанне, але з'яўляецца суадносным са стараславянiзмам **кипящий**. У беларускай мове падобныя словы або зусім не ўжываюцца, або з'яўляюцца малаўжывальнымі [1, с. 35]. Гэтым і тлумачыцца адсутнасць названай лексемы ў складзе метафарычнага словазлучэння.

Нямала перакладаў, дзе з-за той ці іншай змены кампанентаў метафарычных выказаў у перакладах адбываюцца больш ці менш значныя разыходжанні вобразнага зместу, па сутнасці, у мове перакладу ўжываюцца іншыя вобразы. К. Чукоўскі назваў падобнае ўжыванне "недакладная дакладнасць", калі ўзнаўляецца не форма, а пачуццё, закладзенае ў арыгінале:

Упорно, медленно оно

Упарта, спакваля яно

В огне страстей раскалено [4, с. 182].

Праходзіць палкасці гарно [5, с. 287].

У арыгінале метафара **огонь страстей** дапамагае паказаць вялікую сілу пачуццяў. А беларускі паэт уносіць у свой пераклад дадатковую вобразную дэталю **палкасці гарно**.

У некаторых выпадках побач з метафарычнымі эквівалентамі перакладчык ужывае новыя метафары, якія ствараюць дадатковую вобразнасць.

Труды и годы угасили

Гады, турбота загасіла

В нем прежний, деятельный жар [4, с. 185].

Былы агонь яго і жар [5, с. 290].

У адзначаным перакладзе Я. Коласа ўжыты метафарычны назоўнік **турбота**, які паглыбляе вобраз загасання пачуццяў. У тэкстперакладу слова **агонь** абазначае імкліваць, актыўную дзейнасць, неўгамоннасць; **жар** – энергію, тэмперамент.

Сярод перакладаў метафарычных выказаў адзначаны прыклад перабудовы зместу арыгінала такім чынам, што на месцы метафары ўжыты выраз нявобразнага характару:

Старик Палей из мрака ссылки

В Украину едет в царский стан [4, с. 210];

Старык Палей, як паўнапраўны,

Паклікан з ссылкі ў царскі стан [5, с. 313].

Пераклад дакладна перадае змест урыўка: лірычны герой едзе з ссылкі ў царскі стан, але ў той жа час адсутнічае ўпамінанне пра цемру, бязрадаснасць, безнадзейнасць, беспрасветнасць таго становішча, у якім ён знаходзіўся, а гэта некалькі паслабляе ўспрыманне драматычнага моманту ў жыцці героя.

Метафара **атрута** ўжывалася класікам рускай літаратуры як сімвал варожасці, нянавісці. У перакладзе гэты элемент замяняецца іншым:

Повсюду тайно сеют яд

Усюды тайна сеюць муць

Его посланные слуги [4, с. 190].

Яго падкупленыя слугі [5, с. 295].

Замена Я. Коласам слова **яд** на **муць** мяняе семантыку і вобразнасць выразу, таму што **муць** у метафарычным ужыванні больш стасуецца са значэннем "смута". Трэба, аднак, заўважыць, што слова **муць** успрымаецца як ужытае на сваім месцы, таму што на гэтае ж значэнне ўказвае і метафара **яд** у арыгінале.

Ёсць прыклады, калі неметафарычныя словазлучэнні арыгінала ў перакладзе паэмы "Палтава" ператвараюцца ў метафарычныя з ужываннем слоў з тым жа значэннем:

Готов он лечь во гроб кровавый [4, с. 199].

Гатоў ён легчы ў змрок магілы [5, с. 302].

Когда падением ославил

Адпіўшы боль з падзення чашы

Муж рока свой попятный шаг [4, с. 185].

І загубіўшы славы цвет [5, с. 290].

В его душе проходят думы [4, с. 202].

Над ім, як тлумны гоман буры [5, с. 305].

Тревогу смутных дум устроить... [4, с. 183].

Трывогу, смутных думак рой [5, с. 288].

Смуцен жестокими мечтами [4, с. 194].

Трывожыць мары чорным роем [5, с. 298].

Я. Колас у сваім перакладзе слова **злодей** замяніў на **змей**, што поўнасьцю адпавядае характарыстыцы персанажа як злога чалавека і адначасова ўносіць у яе новыя рысы: дае ўяўленне аб злосці і каварнасці:

И где ж Мазена? Где злодей? [4, с. 217].   I дзе Мазена? Дзе ён змей? [5, с. 319].

Заўважым, што такая характарыстыка Мазены ўжываецца беларускім аўтарам двойчы.

Такім чынам, пры перакладзе метафарычных вобразаў А. Пушкіна на беларускую мову ўзнікае неадпаведнасць лексічнага, граматычнага, стылістычнага і іншага характару, што вызвана неабходнасцю так або інакш захаваць кірункі метафарычнай вобразнасці класіка рускай літаратуры. Да ліку перакладчыцкіх прыёмаў адносяцца такія як запаўненні, кампенсацыі, білінгвізм, перабудова метафар з заменай асобных кампанентаў.

Пры гэтым варта адзначыць, што маляўнічая мова твораў А. Пушкіна знайшла належнае адлюстраванне ў перакладзе на беларускую мову Я. Коласам. Пераклад яго паэмы “Палтава” на беларускую мову даў магчымасць адчуць многгранныя стылістычныя багаці беларускай мовы.

Літаратура

1. Булахов, М. Г. Основные вопросы сопоставительной стилистики русского и белорусского языков / М. Г. Булахов. – Минск: БГУ, 1979. – 40 с.
2. Гируцкий, А. А. Лексическая интерференция при переводе как особом виде билингвизма: на материале переводов белорусской поэзии на русский язык: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01 / А. А. Гируцкий; НАН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1981. – 22 с.
3. Ліякумовіч, Ц. Б. Пушкін і беларуская літаратура / Ц. Б. Ліякумовіч // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 1995. – № 4. – С. 123–126.
4. Пушкин, А. С. Полн. собр. соч.: в 10 т. / А. С. Пушкин. – Л.: Наука, 1977. – Т. 4: Поэмы. Сказки. – 448 с.
5. Пушкин, А. С. Выбранные творы / А. С. Пушкин. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 430 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
7. Шидловский, А. В. Лингвистические проблемы перевода на белорусский язык / А. В. Шидловский. – Минск: Высш. школа, 1978. – 96 с.